

יוחאי חקק, לאה קסן ומיכל קרומר-נבו (עורכים). **הכל מדיד: מבטים ביקורתיים על דירוג וכימות**. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב. 2010. 314 עמודים

יובל יונאי*

הקובץ הכל מדיד? מכיל 12 מאמרים העוסקים בתשוקה למדוד, בחששות מהמדידה ובהטיות במדידה מאירופה של ימי הביניים ועד ישראל של ימינו; מדידת מרחקים וגדלים של גופים שמימיים, של כלכלות לאומיות, של העם היהודי, של מבנה הנפש, של מכירות ספרים, של כוחות פוליטיים ושל הישגים לימודיים. קשה לסכם ולבקר קובץ שדן בנושאים כה רבים מנקודות מבט כה מגוונות, ולכן אסתפק בסקירה קצרה של המאמרים, שכל אחד מהם מציע תזה מעניינת הראויה לדיון ולביקורת בפני עצמה.

שני המאמרים הראשונים מספקים מתאבנים לספרות הענפה באנגלית על ההיסטוריה של המדע, המראה כיצד השתנתה במידה רבה תפיסתם של מושגים בסיסיים הקשורים בטבע במהלך מאות שנות ההתבוננות בו והניסיון להבין את אופן פעולתו. יאיר ברק חושף את השינויים הכלכליים שחלו באירופה במאות ה-13 וה-14 ומגלה שהכסף, שהשימוש בו הלך והתפשט באותה התקופה, הפך כבר אז למדד לערכם של דברים. הוא מתמקד בסנט בונונטורה, מחשובי הפילוסופים והתיאולוגים של המאה ה-13, שטען שאפשר לאמוד את קרבתו של אובייקט לאל לפי מידת האור שבו. הוא מקשר בין השקפה זו להתפתחות הכסף, אבל לא ברור מה טיב הקשר מלבד סמיכות הזמנים. רו חן-מוריס קופץ כמה מאות שנים קדימה, למאה ה-17 ולמהפך בהבנת הראייה בעבודתו של יוהנס קפלר, מהפך שאפשר לו להשתמש בכלים מתמטיים וגיאומטריים כדי לאמוד את גודלם של גופים שמימיים ואת המרחקים ביניהם. חן-מוריס טוען שקפלר הבין ש"בכדי לדעת את העולם יש למדוד אותו. בכדי למדוד אותו יש להפיק אותו מחדש כצללים וכבבואות דרכן ניתן יהיה להמחיש את העקרונות המתמטיים הבלתי נראים השולטים בו" (עמ' 66).

שני מאמרים אלו הם היחידים העוסקים במדעי הטבע, ולפחות על פי המאמר של חן-מוריס, אמצעי הצפייה והמדידה שהמציא המדע אפשרו להפוך את העולם לנתון לידיעה. נראה שזה היה האידיאל שגם מדעי האדם והחברה שאפו להשיג, אך המאמרים הבאים, העוסקים כולם במדעים אלה, מראים את הקושי בהגשמתו בשל הקשר הישיר של מושאי המחקר לעולמם של החוקרים ולאינטרסים פוליטיים וכלכליים של החברות שבהן נערכו המחקרים. מיכאל זכים למשל לוקח אותנו לאמריקה של המאה ה-19 ומראה כיצד אידיאל המדידה של הפעילות הכלכלית באמצעות מפקדי אוכלוסייה שיקף אידיאולוגיות פוליטיות וחברתיות באשר לחשיבותן של פעילויות כלכליות אלו ואחרות. ענר גוברין מקדם אותנו מאה נוספת, לאמצע המאה העשרים, ומכלכלה לאומית הוא עובר לנפש. גם בפסיכואנליזה ניכרו לחצים לכמת ולבדוק אמפירית מושגים בסיסיים, הן כדי להגיב לביקורות תיאורטיות והן כדי לבסס את האפקטיביות של הטיפול הפסיכואנליטי. הבעייתיות בתיקוף אמפירי של מושגים מתחום הנפש והתפתחויות אנטי-פוזיטיביסטיות בפילוסופיה הובילו את האנליטיקאים לאמץ גישות הרמנויטיות: "פסיכואנליזה

* החוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, אוניברסיטת חיפה

פוסטמודרנית החליפה את האידיאל של אנליטיקאי שיודע באנליטיקאי שמסוגל להכיל את חוסר הודאות שלו ושמאמין כי אין אמת אחת" (עמ' 98). האם מצאנו משהו שאינו מדיד? אולי, אבל על פי ענר, החידושים במדעי המוח שכנעו אנליטיקאים רבים, ואולי גם אותו, שאפשר וצריך לבחון את ההנחות של הפסיכואנליזה בכלים של חקר המוח.

ארבעת המאמרים הבאים, שהם השער השני של הקובץ, לוקחים אותנו לכאן, לחברה הישראלית. ארבעתם עוסקים באופן שבו "עשיית סטטיסטיקה" השתלבה בפרויקט בינוי האומה הצינוני לפני הקמת המדינה ואחריה. אריה קרמפף, איתן בלום וענת לייבלר סוקרים את המאמצים שנעשו כבר בתחילת המאה העשרים לייצג את העם היהודי בכלל ואת היישוב היהודי בארץ ישראל בפרט באמצעים סטטיסטיים. כמו ששלושתם אומרים, אבל בולט במיוחד במאמרו של בלום, ספירת היהודים בעולם, כמו ספירה של "עמים" אחרים, שימשה כלי בידי התנועה הצינונית ליצור "עם יהודי" ולדבר בשמו. שלושת המאמרים מדברים גם על השימוש בסטטיסטיקה כדי לתכנן את ההגירה היהודית לארץ ישראל על ידי בדיקת הפרודוקטיביות של עולים מסוגים שונים (קרמפף) ושל שיעורי פרויון בקרב קהילות יהודיות שונות (לייבלר). לייבלר גם חושפת שלב מוקדם של קיבוע הזהות המזרחית כשונה מהאשכנזית בעבודות הסטטיסטיות של הדמוגרף רוברטו בקי, מייסד הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ובמסמכים שהכין להנהגה הפוליטית בעקבות מחקריו.

גם קרמפף וגם לייבלר עומדים על השינוי שחל ביחסים בין הפוליטיקאים לסטטיסטיקאים לאחר קום המדינה. קרמפף מתאר כיצד השינוי במטרות הפוליטיות הביא למעבר מעיסוק בפרודוקטיביות של העולים בתקופה שבה רצו להוכיח את הפוטנציאל הכלכלי של היישוב היהודי, לעיסוק במספר העולים בתקופה שבה המאזן הדמוגרפי נחשב מטרה לאומית עיקרית. לייבלר, לעומת זאת, מתמקדת בברית שנכרתה בין המומחיות הסטטיסטית של בקי ובין ההנהגה הפוליטית ובאופן שבו ניצל בקי את החסות הפוליטית כדי לבנות את הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כמוקד כוח פרופסיונלי עצמאי. שני המאמרים חושפים את הפנים הכפולות של הסטטיסטיקה: מצד אחד, "צורה זו של ייצוג וארגון ידע מאפשרת לנו [...] לבצע פעולות מסוימות בצורה אפקטיבית", אך מצד שני, "העובדה הכמותנית צברה מעמד יחודי לא רק כמכשיר אפקטיבי אלא גם כאמצעי ייצוג בעל יומרה לאמיתיות" על חשבון צורות ייצוג אחרות (במאמרו של קרמפף, עמ' 107).

שחלב סטולר-ליס ושפרה שוורץ מנתחות את הסטטיסטיקה הרפואית בשנות העלייה ההמונית שאחרי הקמת המדינה ומספקות דוגמה נוספת לאופן שבו יחסי כוחות חברתיים קובעים אילו אמיתות יוצגו באור מדעי. הן מראות שהמידע שנאסף ביתר קפדנות ושיטתיות היה קשור לתפיסת האיזמים שהציבו המהגרים בפני האוכלוסייה הוותיקה, ואילו מחלות שנתפסו כנובעות מתנאי החיים העלובים של המהגרים, ולכן אינן מסכנות את הוותיקים, עניינו פחות את אוספי המידע. הסטטיסטיקה ניטרלית, אבל ההחלטה מתי להשתמש בה ולאילו מטרות היא כמובן פוליטית וראויה להיחקר על ידי מדעני החברה. המאמרים בשער זה משלימים פיסות חסרות בתמונה ההיסטורית של התפתחות החברה היהודית בישראל ותורמים לספרות העוסקת במקומם של ידע ומומחים בפרויקט בינוי האומה. לפחות מקצת מהסיפורים הופיעו בעבר באנגלית, וטוב שהם נגישים כעת בעברית לקהל הרחב ולסטודנטים במדעי החברה.

השער האחרון בקובץ עוסק בדירוגים של רבי מכר, מפלגות והישגים לימודיים בחברה הישראלית העכשווית. מוטי נייגר מספר על רשימות רבי המכר ושואל עד כמה הן משפיעות

על מה שאנחנו קוראים. אמנם ברור שהיקף המכירות אינו מלמד על איכות, וגם עורכי מדורי הספרות שבהם מתפרסמות הרשימות אינם מתייחסים אליהן ברצינות, אך נייגר מסביר, ובצדק, שהרשימות נותנות פרסום בולט לרבי המכר, וכך מגדילות עוד יותר את סיכויי מכירתם על חשבון כותרים אחרים. זו דוגמה לדרך שבה מדידה שנועדה לשקף מציאות נתונה משפיעה בחזרה על המציאות ומשנה אותה. כך גם במקרה של סקרי בחירות שבהם דן גבי וימן. לעומת הפרקטיקה החצי-רצינית של רבי מכר, סקרי בחירות הם עסק רציני ביותר המשפיע על גורלנו. וימן מבקר את עירוב השיקולים המסחריים והפוליטיים בביצוע מחקר שנועד לתת תמונה אמينة ככל האפשר של התפלגות הבוחרים ברגע נתון, ולכן מציע לגבש הנחיות אתיות שיסדירו את אופן עשיית הסקרים ופרסומם.

בשני המקרים, גם של ספרים וגם של בוחרים, עולה השאלה היסודית: לשם מה למדוד? במדעי הטבע הפכה המדידה לחלק בלתי נפרד מתהליכי ייצוג המציאות, וחשיפת ההיסטוריה והסוציולוגיה של תהליך זה אינה מערערת את נחיצותו, אבל האם העובדה שאפשר לקבל מידע על היקף המכירות של כל ספר מצדיקה את העיסוק החברתי ברשימת רבי מכר? האם רצוי לפרסם סקרי בחירות, אפילו הם מנוהלים בדרך אתית? המאמר של יוחאי חקק מדגים מקרה שבו הוחלט שלא למדוד. חקק עוסק בסוגיה שהתפתחה בעולם הישיבות החרדיות. כמו בכל שדה חברתי, גם בעולם זה יש צורך לאתר את המוכשרים ביותר שיוכלו להנהיג את הדורות הבאים של הפסיקה וההוראה, אבל כמובלעת חברתית בתוך חברה גדולה ורבת פיתויים, קיימת סכנה שדירוג של תלמידי ישיבות יביא את אלו המדורגים נמוך לעזוב את הישיבה ולחפש את מזלם בעולמות אחרים. שיקול זה, טוען חקק, גבר, ולכן עולם הישיבות מציב בפנינו דוגמה לארגון חברתי המסתדר בלא דירוגים ומדידות של הצלחות. השאלה היא האם אפשר להסיק מעולם ייחודי זה, הנסמך על סיוע כספי נדיב של מדינת ישראל ושל תורמים מחברות אחרות, לארגונים אחרים. המאמר האחרון בקובץ, של גד יאיר, אכן עוסק בשאלת נחיצותן של מדידות בכלל. יאיר מדמה את המדידה לגולם, משום שהיא אמנם מסייעת לנו להשיג מטרות חיוניות, אך לכלי המדידה יש גם חיים משל עצמם ו"הם מתרבים והולכים ותופסים נפח גדל והולך בהכרעות חברתיות וערכיות" (עמ' 307). חמור מכך, "קיומה של תפיסת העולם של מדידה חודרת אל תודעת מקבלי ההחלטות ומכניעה את שיקוליהם לחשיבה אינסטרומנטלית גרידא" (שם). ואף על פי כן, יאיר מכריע "לטובת חיים בעולם של מדידות", כי הוא מבין שוויתור על מדידות כרוך במחיר גבוה מדי של אובדן מידע שעוזר לנו לנהל את חיינו בעולם מורכב ומסובך. כמו כל טכנולוגיה, המדידות והשימוש בהן מאפשרים לנו לעשות דברים שלא יכולנו לעשות בעבר, אבל בתוך כך גם משנים אותנו.

איתן בלום דן בעמדת היהדות כלפי מפקדי אוכלוסייה ומסכם ואומר ש"הציונות הארצישראלית עסוקה בספירה מתמדת, אובססיבית לעתים, של האוכלוסייה היהודית בעולם ובישראל, מתוך מגמות ברורות של ריכוזיות ושל האחדה ומתוך זיהוי של היהדות עם היהודים, בדרך המייצגת אותם כיישות ביולוגית ופיסית, ולא כיישות רוחנית", וזאת אף ש"אלוקי היהודים, בניגוד למלך בשר ודם, אדיש למספר המאמינים בו" (עמ' 168-169). אנחנו, המודרניים, אדישים פחות למספרים. הכול מדיד? כמעט הכול, וגם מה שלא, אנחנו מנסים למדוד בכל זאת. לחזור לתודעה של העבר, כמו שבלום אולי היה רוצה, כבר אי אפשר, אבל אולי מחקרים כגון אלו המקובצים כאן יעזרו לנו להיות קצת יותר זהירים וספקנים כלפי המספרים שבהם אנו מולעטים.